

Proslov ke 4. květnu 2020

Arnon Grunberg

Ne

Často jsem si říkal, k čemu je připomínání, k čemu jsou shromáždění, jako je toto. Připomínáme si, protože nám to ukládá tradice, nebo je ve hře něco víc?

Loni na jaře, během přednášky o díle spisovatelky Margy Minco a válce – nevím, zda pronásleduje válka mě, nebo to jsem já, kdo pronásleduje válku – jsem poznamenal, že připomínání by mělo být něčím víc než rituálem, že s sebou musí nést touhu po poznání, a proto jsou klišé nepřítelem význačných vzpomínkových rituálů. Uvědomil jsem si také, že se stále hlasitěji začíná ozývat jiné klišé, totiž že už ty příběhy o válce a Židech známě ažaž; je to naduté klišé, které vychází z myšlenky, že naše poznání je dokonalé, že se můžeme s relativně nedávnou minulostí rozloučit.

Tvrdit, že minulost známe ažaž, je namnoze odmítnutí se s ní seznámit. A ten, kdo nezná svou minulost, není odsouzen ani tak k tomu, aby ji opakoval, jako spíš k tomu, aby nevěděl, kým je. Nic nebudí v lidech touhu po neochvějně identitě tak jako dotěrné podezření, že nemají potuchy, kým jsou. A právě neochvějná vlastní identita, odmítání pohrávat si s ní, vede k tomu, že na toho druhého pohlížíme jako na někoho úplně cizího a naprostého nepřítele.

Po skončení přednášky o Marze Minco za mnou přišel nějaký psychoterapeut, jenž prohlásil, že rituály a klišé potřebujeme, abychom z toho připomínání neonemocněli, že si máme minulost držet od těla, místo abychom se v ní utápěli. Jistě, ale pokud z toho 20. století neonemocníme vůbec, obávám se, že jsme si nic nepřipomněli a už vůbec nic nepochopili.

Neonemocnět by mohlo být také příznakem odhlížení, popírání. Popíráme-li, že nemoci minulého stolení – totiž nemoci industrializovaného totalismu, antisemitismu zvráceného v genocidu, biologického rasismu – jsou zakořeněny hluboko v naší kultuře, pak nevíme, kým jsme. A právě tehdy jsme náchylní k vůdcům, kteří nám přicházejí povědět, kým jsme a koho se máme bát. Připomínání je vždy také způsobem, jak dát najevo, kým být nechceme, kým bychom se však možná mohli stát. Bez těchto obav není žádná připomínka, žádná významuplná připomínka není bez důvodného strachu, že jsme budoucími pachateli a jejich pomahači.

Vzpomínání vychází z konstatování, že minulost není završená, z vědomí, že břicho, které porodilo Třetí říši, je stále ještě plodné.

Odpovědí na tuto plodnost není cenzura a zavržení, to, že žijeme v zemi, kde nám vláda nevykládá, co je mravné a nemravné myšlení, je výdobytek. To však neznamená, že lze překračovat všechny hranice. Po roce 1945 se v naší kultuře z dobrých důvodů zakořenila určitá tabu; prolomení tabu není vždy osvobozením, někdy je takové prolomení pouze návratem zpět.

Tato připomínka je vždycky také varováním.

Příběh přeživších, těch, kteří se vrátili z koncentračních táborů, Židů, Romů a Sintů, politických odpůrců, včetně mnoha komunistů a sociálních demokratů, je příběhem výjimek. Většina obětí opustila lágry komínem. Moje maminka byla výjimkou; její rodiče, mí prarodiče, nikoli.

Připomínat si znamená také mluvit jménem mrtvých, a mluvit jménem mrtvých lze jen tak, že přenecháme slovo očitým svědkům. Rád bych předal slovo jednomu očitému svědkovi, jenž byl mrtvým hodně blízko, Filipu Müllerovi, slovenskému Židu, členovi Sonderkommanda v Osvětimi-Březince.

Sonderkommando sestávalo převážně z Židů a bylo pověřeno vytahováním mrtvol z plynových komor, stříháním vlasů mrtvol, vytrháváním zlatých zubů z mrtvol, spalováním mrtvol. Většina členů Sonderkommanda byla po několika měsících zavražděna. Poslední Sonderkommando v Osvětimi na podzim roku 1944 povstalo, přičemž byli zavražděni téměř všichni jeho členové.

Müller ve svých pamětech píše o několika židovských rodinách, které se v krutých podmínkách schovávaly v bunkrech poblíž polského Sosnovce. SS je vypátrala podle dětského pláče.

Odvezli je do Osvětimi. Ženy a děti se musely svléknout, to byl běžný postup. Neposlali je však do plynové komory, nýbrž je zastřelili, což bylo výjimečné. Müller nevysvětluje proč. Možná zrovna nebylo po ruce dost lidí na zaplnění plynové komory, cyklonem B se nesmělo plýtvat.

Nacistická vražedná mašinérie byla kromě všeho jiného také ekonomickou záležitostí, obrovskou loupeží, při níž muselo zabíjení a likvidování mrtvol probíhat co nejefektivněji.

Nahé ženy stojí s dětmi před popravčí zdí. Tu Müller píše o ženě s dítětem v náručí: „Mezitím je nervózně obcházel popravčí Voss s malorážkou, aby u dítěte našel vhodné místo, kam zbraň namířit. Když si toho zoufalá matka všimla, kroutila se všemi směry, jen aby dostala dítě z dostřelu smrtící zbraně. Zoufale se snažila pažemi a rukama zakrýt každé místečko na těle dítěte.

Pak náhle tichem zahřmělo několik výstřelů. Dítě bylo zasaženo z boku do hrudi. Matka, jež cítila, jak jí po těle stéká krev vlastního dítěte, se přestala ovládat a mrštila vrahovi dítě do obličeje, když hlaveň zbraně namířil na ni. Oberscharführer Voss byl vyveden z míry a stál tam jako zkamenělý. Když na tváři ucítil ještě teplou krev, upustil pistoli a rukou si otíral obličej.“

Je výmluvné, že dnes známe jméno Oberscharführera, ale jméno té ženy a dítěte nikoli a patrně se jej nikdy nedozvíme.

Je-li připomínání si také touhou po poznání, pak jsou důležité podrobnosti, poznání spočívá v podrobnostech, pak si nebudeme moct dovolit říct, že si nepřejeme určité podrobnosti slyšet, protože nám ruší noční klid.

Této ženě, která hodila své polomrtvé dítě Oberscharführerovi Vossovi do obličeje, předcházely volby, úřední rozkazy, ochotní a méně ochotní pomahači, z nichž většina nikdy nebyla v žádném koncentračním táboře, nikdy nikoho nezabila. Přitom je dobré si uvědomit, že to nebyli jenom Němci, kdo po válce říkal, že nic nevěděl, že jen plnil rozkazy.

Literární vědec S. Dresden zmiňuje ve své studii *Pronásledování, likvidace, literatura* případ, o němž píše spisovatel Yehiel De-Nur pod pseudonymem K. Tzetnik. Skupina živých cikánských žen a dětí je naházena v Osvětimi do jámy, protože krematoria jsou přetížená. Nizozemský vězeň dostane rozkaz polít lidi v jámě kerosinem. Odmítne, načež ho samotného skopnou do plamenů. „Nizozemské ‚Ne! Ne!‘ zní spisovateli v uších dodnes,“ poznamenává Dresden.

Maminka dorazila do Osvětími na podzim roku 1944, krátce po povstání Sonderkommanda, o němž se vůbec nedoslechla. Sama říkala, že v Osvětími byla šťastná, protože tam měla naději; tu ztratila až po osvobození, kdy si uvědomila rozsah celé katastrofy.

Narodila se roku 1927 v Berlíně, v devětatřicátém odcestovala se svými rodiči na slavné lodi St. Louis z Hamburku na Kubu, jenže Kuba zavřela hranice, Amerika zavřela hranice, Kanada zavřela hranice, a tak s rodiči skončili v Nizozemsku.

Tatínek, narozený také v Berlíně roku 1912, přežil válku na různých adresách v ilegalitě. Často se musel vydávat za dezertéra z wehrmachtu, aby někde sehnal úkryt. Moc toho nevyprávěl, a když už, tak vlastně mimoděk, mezi řečí, ale jeden z těch, kteří ho u sebe nechali ukrývat, mu po válce zjevně řekl: „Kdybychom věděli, že jsi Žid, tak by ses k nám nedostal.“

Udržoval kontakt s jednou rodinou v Rotterdamu, u níž se ukrýval. Jednou ročně k nim se mnou jezdil. Měli v kleci bílé myšky.

Pak tu byl ještě prodavač herynků, jenž stával se svým stánkem před burzou na amsterdamském Rokinu. Ačkoli my bydleli až v Rivierenbuurtu, tatínek jezdil pětadvacítkou k tomuhle prodavači, protože ho znal ještě z války, prodavač byl v odboji. Občas jsem jezdíval s ním, a ačkoli se za války určitě dobře znali, nikdy si vlastně nic neřekli, mluvili jen o heryncích.

To byla pro mě jako dítě válka: bílé myšky v kleci, prodavač herynků před burzou, štěstí v Osvětími. Tehdy jsem si nepomyslel, že o pár desetiletí později budu jako sloupkař v nizozemských novinách dostávat řadu nestoudně antisemitských e-mailů. Tehdy jsem se domníval, že ono tabu je příliš velké. To bylo naivní.

A je jen logické, že pokud se o určitých skupinách obyvatelstva mluví způsobem, který připomíná nejtemnější období dvacátého století, jak se stalo zvykem, tak se dříve či později tímto způsobem začne mluvit zase o Židech.

Mně to bylo od začátku jasné: když mluví o Marokáncích, mluví o mně.

„Neodkážu pochopit, nesnesu, aby člověka posuzovali nikoli podle toho, kým je, nýbrž podle toho, k jaké skupině náhodou patří,“ napsal Primo Levi v šedesátých letech svému německému překladateli.

Slova, která bychom si měli opakovat každý týden, ne-li každý den, byť jen proto, abychom si připomněli, jak jedovatá mohou slova být.

To, že jeden Nizozemec měl v Osvětími polít živé ženy a děti kerosinem, začalo slovy, projevy politiků.

Právě v těchto sekularizovaných časech spočívá dle mého názoru zvláštní odpovědnost na poslancích, na ministrech, aby byli dobrým příkladem, aby neproměňovali slova v jed, aby měli vždy na zřeteli, že stát je nutné, ale zároveň potenciální zlo, které dokáže s nedbalou samozřejmostí drtit lid i skupiny obyvatelstva.

Ta žena, jež hodila své polomrtvé dítě Oberscharführerovi Vossovi do obličeje, nás varuje.

Ten Nizozemec, jenž křičel „Ne! Ne!“, když odmítal polévat živé ženy a děti kerosinem a sám byl shozen do ohně, nás varuje.

Z nizozemštiny přeložila Veronika ter Harmsel Havlíková

Překlad vznikl za podpory nizozemské nadace pro literaturu Nederlands Letterenfonds
v rámci projektu „Překladem za lepší společnost“